

Ujvári Hedvig
Vonzások és választások
Goldziher Ignác, a magyar zsidó polgár

Goldziher Ignác egyetemistaként Lipcsében
Forrás: MILEV

Goldziher Ignác portréja
(készült Pesten, Excelsior Fényírda)
Forrás: MILEV

A Magyarországon született, és kora ifjúságát Budapesten töltő, majd Párizsban befutott orvos, író, újságíró és cionista Max Nordau (1849–1923), valamint a Bécsben színpadi szerzőként és a *Neue Freie Presse* munkatársaként, majd a *Der Judenstaat* révén ismertté vált Theodor Herzl kapcsán korábban már megvizsgáltam az asszimiláció, a nyelv és az identitás szerepét pályájuk alakulásában.¹ Jelen tanulmány ezt a gondolatmenetet kívánja tovább vinni, középpontjában a Nordaival együtt induló Goldziher Ignáccal (1850–1921), a későbbi modern európai iszlámkutatás megalapítójával, akivel a reformá-

tus gimnáziumban osztálytársak voltak,² együtt készültek az érettségire. Goldziher már középiskolás diákként látogatta a pesti egyetemen Vámbéry Ármin (1832–1913) óráit, erőteljesen készült a tudományos pályára, húszévesen Lipcsében doktorált. Az ígéretes indulás azonban Eötvös József kultuszminiszter halálát követően megbicsaklott,³ így Goldziher katedra helyett évtizedekig a zsidó hitközség jegyzőként kereste kenyerét, és éjszakánként írta tudományos műveit. Mindvégig Budapesten élt, az országot leginkább a tudományos munkásságával kapcsolatos utazások, főképp az

orientalistakongresszusok miatt hagyta el rövidebb időre, minden külföldi állásajánlatot következetesen visszautasított.

Goldziherről tudható, hogy kiterjedt, elsősorban tudományos kapcsolatrendszerrel rendelkezett, amelyet mintegy 13 500 levél dokumentál.⁴ Max Nordauval ugyan nem tartott fenn rendszeres kapcsolatot, de a fennmaradt hét levél időbeli eloszlásából kiderül, hogy életük végéig figyelemmel kísérték egymás pályáját, tudtak egymásról folyamatos kapcsolattartás nélkül is.⁵ E levelek, valamint Goldziher *Naplója* nyomán kívánom megvilágítani Goldziher világlátását, amelynek alappilléreit a kozmopolitizmus ellenében a honszeretet, az asszimiláció és a mély vallásosság képezte. Goldziher hitte, hogy az embert a történelmi viszonyok határozzák meg, jellemét a körülmények alakítják, s kötelességtudatból nem volt hajlandó hazát cserélni, illetve hasonló okok miatt írta számtalan értekezését magyarul.

I.

Noha Nordau 1880 óta Párizsban élt, az első világháború kitörésekor az Osztrák–Magyar Monarchia állampolgára volt, így 1914 nyarán egy ellenséges állam polgáraként tartózkodott a francia fővárosban, amelyet jobbnak látott minél hamarabb elhagyni. Személyes kapcsolatai révén Spanyolországba vitte az útja, immár feleségével, lányával és hűgával együtt. Itt kitüntetett figyelemben részesült, főleg a Salmerón családhoz fűződő jó kapcsolatai révén. Nicolas Salmerón, az azonos nevű spanyol köztársasági elnök fia Nordau számos művét fordította spanyolra, személyes ismeretségük 1893-tól datálódik.⁶ A kapcsolati tőke jól jött Nordaunak, mivel párizsi vagyonához nem fért hozzá, így sürgősen munkát kellett találnia. Különböző újságoknak írt, előadásokat tartott, könyveket jelentetett meg.⁷ A háború révén elvesztette az otthonát, teljes vagyonát, menekülteként tengette az életét, sorsának további alakulásáról fogalma sem volt.⁸

Öt évvel később, 1920 májusában és júniusában már Londonban találta magát. Az országváltás a cionista mozgalomban betöltött szerepének tudható be, ugyanis a Balfour-deklarációt követően a szervezet vezetése Londonba tette át székhelyét, ahonnan diplomáciai úton tudtak számára beutazási engedélyt szerezni. Goldziherhez írt levelében Nordau a magyarországi fejleményeket is érinti, amelyeket aggodalommal és gondterhelten követ néhány még ott élő barátja miatt. Goldziher a Palesztinába való költözésre kapacitálja:

„Teljes szívemből kívánom, hogy jusson arra az elhatározásra, hogy lakhelyét átteszi Jeruzsálembe. Ott egy szabad zsidó országban lenne, amely Önnek azt a magas rangot kínálná, amely megilleti. Ön lenne a hamarosan megalapítandó egyetem dicsősége és büszkesége. És Ön megbecsülhetetlenül értékes lehetne a zsidó és arab moszlimok (a keresztény szírekhez nincs és nem is akarjuk, hogy közünk legyen) közötti bizalmas kapcsolat szükségszerű létrejöttében. Életének szép alkonyát jelenthetné ez. Ön a lelkében keleti ember [...]. Gondolkodjon el ezen, és alkalomadtán tudassa velem, mit szól a javaslatomhoz.”⁹

Scheiber idézi Goldziher 1920. május 30-án kelt levelét,¹⁰ amelyben hazafias okokra hivatkozva utasítja vissza Nordau felvetését, „mivel a szülőföld jelentette rögről való elválás, hazafias szempontok miatt is jelenleg egy nyomasztó áldozattal járó követelést jelentene”. Ez volt az oka, hogy „fiatalabb éveimben ellenálltam, hogy kivándoroljak német és angol egyetemekre”.¹¹

Néhány hét múlva, 1920. június 18-án írta Nordau az utolsó levelet Goldzihernek, amelyben hosszasan és nagy szeretettel köszönti Budapesten élő barátját 70. születésnapja alkalmából, majd ismét a Palesztinába költözésre buzdítja. Válaszlevelében Goldziher már vélhetően reflektált erre a felvetésre, mivel Nordau megértően ír az ennek ellentmondó érzelmi okokról, a hazaszeretetről, az újrakezdés nehézségeiről, s egyben reméli, hogy hozzáállásával kivívja hazája megbecsülését:

„Kedves levele nem lepett meg. Átérezem a helyzetét. A helye minden bizonnyal Jeruzsálemben lenne, de egyben megértem, hogy szíve minden szálával a szülőföldjéhez kötődik, és némileg megijed attól, hogy új környezetben, új feltételek mellett új életet kezdjen. Ez elsősorban érzelmi kérdés, és magam is elég idős vagyok ahhoz, hogy tudjam, értelmetlen az érzelmeket észérvekkel szembeállítani. Csupán teljes szívemből kívánom, hogy hűséges szeretetére hazája méltónak bizonyuljon.”¹²

Nordau ezeket a sorokat úgy írta Goldzihernek, hogy immár negyven éve távol élt Budapeستől. A közös gyermek- és ifjúkor után akár még párhuzamosan alakuló „vándorévekről” is beszélhetünk, hiszen mindketten „terepen” voltak: míg Nordau világlátása európai vándorútja¹³ során formálódott, addig Goldziher Németországban és a Közel-Keleten készült az általa vizionált, de Eötvös József halála után más irányt vett életfeladatára. A két életút

és pályakép további alakulását nagymértékben befolyásolta a két személyiség asszimilációhoz, (nemzeti, vallási) identitáshoz, a polgári fejlődés ellentmondásaihoz való viszonya. Goldziher sorsát és szakmai munkásságát nagymértékben meghatározta az a kelet-közép-európai közeg, amelyet személyes és szakmai boldogulása érdekében nem volt hajlandó elhagyni, így a számtalan felkínált nyugat-európai professzori állás helyett maradt a pesti rezignáció.

II.

Goldziher Ignác élete és pályafutása összefonódott az Osztrák–Magyar Monarchia problémáival, azon belül is a zsidókérdés kelet-közép-európai alakulásával, a nemzeti és polgári fejlődés dilemmáival, a magyar tudományos élet korszakváltásával, majd az antiszemitizmussal. Goldziher ilyen körülmények között próbált magyar zsidó polgár lenni.

A kiegyezést követő időszakban, a polgárosodás évtizedeiben a magyar liberalizmus legfőbb célkitűzése a jogegyenlőségen keresztül a nemzetteremtés volt, amely révén a rendi nemzetfogalom érvényét veszítette, ugyanakkor a nemzeti hovatartozás kérdésének kiélezéséhez vezetett. A nemzetfogalomnak kulturális (nyelvújítás, nemzeti irodalom stb.) és politikai vonatkozásai egyaránt voltak. Utóbbi az ország nemzetiségeinek kollektív jogok helyett inkább személyi jogokat ígért, így akarván meggátolni a kollektív, nemzetiségi mozgalmakat. Ebben a folyamatban a kulturális integráció helyett a kulturális homogenizáció elsőbbsége érvényesült; ez a nemzetfelfogás nem tűrte meg az eltérő kultúrájú magyarság fogalmát, és kulturálisan is jól azonosíthatóvá kívánt tenni mindent, amit magyarnak vélt. A nemzeti identitás nélküli zsidóság ideálisnak tűnt a beolvasztás folyamatában. Problémát jelentett ugyanakkor a zsidó vallás ereje, mivel az a hitbéli kérdéseken túl életvezetési szokásokat is rögzít, azaz egyben a valláson túlmutató kultúra is, így a homogenizáció, a kulturális azonosulás szempontjából nem megfelelő. Mivel az 1867. évi törvény nem utal a zsidó vallás recepciójára, a zsidóság legfőbb kulturális hordozója az egyenjogúságon kívül rekedt. Az emancipáció, illetve asszimiláció, az elmagyarosodás volt a polgárosodás záloga, azaz a saját kulturális normák, szokások feladása jelentette az utat a befogadás, illetve az elfogadás irányába. A zsidóság jelentős része igyekezett egyre jobban idomulni a magyarsághoz, politikailag, nyelvileg, de életvitelében, szokásrendszerében is, valamint kulturális identitásának feladása révén.¹⁴

A báró Eötvös József által támogatott 1867. december 17-ei emancipációs törvény a magyar zsidóság asszimilációs törekvéseinek katalizátora volt.¹⁵ Az 1914-ig terjedő időszakot politikai és gazdasági integráció jellemezte, a zsidóság a gazdasági életben folyamatosan jutott előbbre, lélekszáma 1869 (542 000) és 1910 (911 000) között számottevően nőtt.¹⁶ Ez a növekedés még jobban érzékelhető a fővárosi zsidó lakosság számarányaiban, amely az említett évtizedekben több mint négyszeresére duzadt.¹⁷ 1881-ben a fővárosi zsidóság 59 százaléka vallotta a magyart az anyanyelvének, tíz évvel később ez az arány elérte a 75 százalékot.¹⁸ Karády Viktor az asszimilációt a magyar társadalom és az asszimilálódók érdekközösségének nevezi, amely a zsidóság kollektív biztonságát szolgálta. A liberális gondolkodású nemesség a folyamat támogatását nemzeti érdekek tekintette, ugyanis az asszimiláció egy olyan társadalmi réteg létrejöttét eredményezhette, amely a nemzeti polgárság feladatait látta el, és a nemzetiségek egyensúlyát a magyarság javára billentette. A nyelvi és kulturális asszimiláció, az elmagyarosodás, az erős nemzeti tudat megszerzése, a magyar nemzeti államiság iránti lojalitás kialakulása két emberöltőn keresztül zajlott le.¹⁹ Az asszimiláció és a polgárosodás sikeres folyamata egymással összefüggnek, ami jól érzékelhető a nyelv, a kultúra és a vallás terén mutatkozó összefüggésekben.²⁰ Karády rámutat az asszimilációs folyamatban rejlő ellentmondásokra is. Bár a beolvasztás az első fázisban nagyon gyorsan és alaposan zajlott, a magyar társadalomba való beilleszkedés csak alig történt meg. Így a zsidóság a másságát jóval erősebben őrizhette. A jogi emancipáció ugyan lehetővé tette a társadalmi érvényesülést (értelmiségi pályák, nemesi cím, hivatalvállalás), de a keresztény orientáltságú középrétegek pozícióik megtartásán munkálkodtak. Ezek ellensúlyozása végett a zsidóság úgynevezett „kompenzációs stratégiákat” dolgozott ki. Ezek közé tartozott az „asszimilációs igények túlteljesítése”,²¹ például Nordau esetében a német kultúra iránti feltétel nélküli vonzódás.

Goldziher kezdettől fogva elutasította a hamis alternatívákat a zsidóság asszimilációját illetően, ez ugyanis két véglet között mozgott: vagy elvtelenül alkalmazkodni az egyéni érvényesülés érdekében az adott kurzushoz, azaz a kapitalizálódás lehetőségeiért elvtelenül beilleszkedni a dzsentroid Magyarországra, vagy ragaszkodni a(z ortodox zsidók által képviselt) gettószemlélet fenntartásához. Goldziher álláspontja szerint – amely egyéni tragédiáját okozta – párhuzamosan kell az európai polgárosodás követelményeit és a judaizmus legjobb hagyományait, azaz a prófétai mozgalmat vállalni, vagyis magyar

polgárként akarta a judaizmust etikai mozzanatként megőrizni. A zsidóság társadalmi emancipációjával és a polgári nemzetbe történő integrálódásával egyidejűleg a judaizmust a katolicizmushoz vagy protestantizmushoz hasonlóan a magánszférába kívánta utalni, és magyar polgárrá akart lenni.²² Goldziher ezen intenciója elfogadhatatlan volt mind magyar, mind zsidó részről.²³

Magyarországon a nemzeti és a polgári fejlődés nem a nyugat-európai modell szerint alakult, így a zsidóság felekezeti elismerése és elmagyarosodása nélkülözötte az őszinteséget és az egyenrangú felek között létrejött paktum ismérveit, mivel a zsidóságnak el kellett fogadnia a nem polgári magyar uralkodó osztály vezető szerepét, és annak minden lényeges kérdésben alá kellett vetnie magát.²⁴

A zsidóknak a magyar tudományos életbe való beilleszkedése sajátos kényszerpályán mozgott, amelynek keretei és határai pontosan rögzítve voltak. Már a kiegyezés előtt többen rámutattak (Kemény Zsigmond, Schwartz Gyula),²⁵ hogy a magyar tudomány elmarad a nyugati színvonalától, így fordításokra, átdolgozásokra nagyobb szükség van, mint eredeti művekre, továbbá bizonyos tudományágak tanzékei hiányoznak, és a tanárok anyagi megbecsülése sem megfelelő.²⁶ Eötvös kultuszminiszterként érzekelte ezeket a hiányosságokat, így a tanárhiány enyhítése és a korszerű tudományos ismeretek megszerzése, valamint az akadémiai színvonal emelése²⁷ végett képzett fiatalokat küldött állami ösztöndíjjal külföldre tanulni, akiknek utána anyagi megbecsüléssel járó egyetemi katedrát és tudományos előmenetelt szánt. Ebbe a körbe zsidó ifjak is beletartoztak, Goldziher mellett például Kármán Mór, Marczali Henrik, Alexander Bernát, Bánóczy József.²⁸ Noha 1867 után az újjászerveződő magyar társadalomban a kulturális-tudományos élet mellett a közigazgatásában és a gazdasági életében is hiány mutatkozott szakemberek terén, a pozíciók betöltése meghatározott elvek mentén zajlott. A hierarchia csúcsán a magyarság állt, a rendszer iránti elvárható lojalitás miatt ők nyertek alkalmazást a közhivatalokban. A gazdasági, vállalkozói tevékenység és a tudósi pálya ennél kevesebb társadalmi megbecsüléssel és javadalmazással járt, így azok maradtak a zsidóknak és az egyéb asszimiláltaknak. Az ügyvédi és orvosi pályák, valamint az újságírás is az utóbbiak terépe lehetett.²⁹

Goldziher a Berlinben, Lipcsében, Leidenben, Bécsben, Szíriában és Egyiptomban eltöltött „vándorévei” után 1874-ben ebben a politikai-társadalmi környezetben kívánta megkezdeni tudományos pályafutását, amelyre az eötvösi elképzeléseknek megfelelően készült fel. Eötvös halála után utódjától,

Treforttól³⁰ azonban nem kapta meg a rendes egyetemi tanári kinevezést. „A miniszter álnokul becsapott. Ígéretéből kiderült, hogy *kitervelt* hazugság volt.”³¹ Ennek következtében 1876-tól harminc éven át hitközségi jegyzőként kereste a kenyerét. „Már eldőlt, hogy rabszolga leszek. A zsidók meg akartak rajtam könyörölni. Életem szerencsétlensége ez” – jegyzi fel keserűen.³²

„Egyetlen utam maradt önmagam felemelésére: a tudomány.”³³ „Így tisztítottam meg magam a mindennapok szennyétől.”³⁴ Azonban ez sem jelentett megoldást. Goldzihernek magányos figurává kellett válnia a kiegyezés utáni Magyarországon, elszigetelt helyzete szükségképpen vezetett a fokozódó rezignációhoz.³⁵ Ennek a kezdete 1876-ra nyúlik vissza, amikor drasztikus módon kellett búcsút vennie ifjúkori tudományos álmaitól. A fölkészülés éveiben ugyanis még nagyszabású összehasonlító kultúrtörténeti munkásságot tervezett; ez csapódott le a *Mythos*-könyvben,³⁶ s ez fejeződött ki abban, hogy az 1870-es évek elején is rendszeresen beszámolt a hazai szakfolyóiratokban (*Budapesti Szemle*, *Nyelvtudományi Közlöny*, *Magyar Tanügy*) az Európa-szerte folyó mítosz- és vallástörténeti kutatásokról, a határterületek régészeti kutatásairól.³⁷ Ezt és a legkülönbözőbb területek alapos és egyenrangú művelését adta föl először az 1880-as évek közepén: „Korábban mindazt, ami néprajzzal, őstörténettel, bibliai teológiával, vallástudománnyal, keleti művelődéstörténettel és a rokon tudományokkal valamilyen kapcsolatban állt, szorgosan áttanulmányoztam, hogy szaktudományomban gyümölcsöztessem. Most azonban e szakok rendszeres tanulmányozását háttérbe kellett szorítanom. »A lélek keserősége és a kemény szolgálat miatt«³⁸ a tudományoknak jutó rövid időt teljesen az arab filológiára és történelemre, valamint az iszlámra fordítottam.”³⁹

Magánélete kezdetben jól alakult, boldog házasságban élt 1879-től, de ezt követően négy közvetlen családtagját temette el öt év alatt, majd testvére gyermekeinek gyámjává vált, „ahogy ezt a próféták előírták”.⁴⁰ Teljesítőképessége, testi-lelki ereje azonban véstesen fogyott, ezt maga is érezte: „Félő volt, hogy közel a lelki összeomlásom. 1883/4 telén semmit sem kívántam inkább, mint hogy a halál váltson meg emberhez méltatlan életemtől.”⁴¹ 1885-re az idegösszeroppanás szélére jutott. Lelkileg is vállalta megalázónak érzett helyzetét: „Minél kevésbé tudtam megaláztatásomról szólni, annál jobban kínzott a baj. Majd gyökeret vert bennem a keserű tudat, hogy *megérdemelten* néznek le. Voltak hetek, amikor méltatlannak véltem magam arra, hogy a tudomány templomába belépjek, mert szótlanul tűröm a megaláztatásokat.”⁴²

Ezt követően vette kezdetét a rezignáció második és végleges fázisa: Goldziher feladja az egésze figyelő, történeti látásmódját, és egyre inkább olyan filológiai dolgozatokat ír, amelyekben már nem a kialakulás és a valamivé válás folyamatát vizsgálja, hanem egy kisebb metszet elemzését nyújtja.⁴³ Ezzel ugyan véglegesen lemondott fiatalkori álmairól, de a maga irányában támasztott igényességről nem. Tudományos pályafutása szépen ívelt felfelé: rendszeresen publikál külföldi szaklapokban, az orientalisztika európai szaktekintélyei egyenrangú partnerként tekintenek rá, a szakmai kongresszusok állandó résztvevője, az 1889. évi stockholmi rendezvényen kitüntetik. Az iszlámkutatók bármelyik nyugat-európai fellegvárában szívesen látták volna professzorként, ezáltal a kor polgári létformája biztosítva lett volna számára. Ő azonban hajthatatlannak bizonyult, nem hagyta el hazáját, maradt (az önként vállalt) belső emigrációnál. Magyar zsidó polgárként akart élni. Hűsége hazája iránt megindító volt, soha másnak, mint magyarnak nem érezte magát – a magyaron kívül minden más nyelvet idegennek érzett.⁴⁴ Tanítványai közül Heller Bernát⁴⁵ jegyezte fel, „hogyan amikor 1920 körül valaki »külföldi meghívásnak engedett«, [Goldziher] azt mondta nekem: »Kár, hogy megtette; én nem tettem, s bizonyosan ön sem tenné.«⁴⁶ Egy másik tanítvány, Somogyi József (1899–1976) is hasonló gondolatokat rögzített: „A tudománynak nincs hazája, de a tudósnak kell, hogy hazája legyen.”⁴⁷ Simon Róbert Goldziher magatartását és világlátását átmeneti jelenségnek nevezi 1848 és az első világháború között. Míg korábban a nemzeti egység és a polgári fejlődés kezdetlegessége akadályozta, hogy a judaizmus a polgári magánélet részévé váljon „a közösségek (etnikailag, életmóddal, a lét minden szféráját átszövő világlátással) gettószerűen elkülönülő zsidóságtól”, utána a kapitalizmus válsága állította döntés elé.⁴⁸

Honszeretetről, a hazája iránt érzett hűségéről, kötelességtudatáról a *Napló* is többször tanúskodik. Első ízben akkor adja ennek jelét, amikor „vándoréveit” követően hazatért, de egyetemi tanári kinevezésében nem történt előrelépés. Németországban Heinrich L. Fleischer és Georg M. Ebers figyelemmel kísérték pályájának alakulását,⁴⁹ és miután látták, hogy Trefort részéről nem várható érdemi segítség, mozgósították kapcsolataikat, így mentoráltjuk nyomban kapott állásajánlatot Bécsből és Kairóból. Goldziher azonban minden segítséget a leghatározottabban visszautasított: „Még a gondolatától is irtóztam azonban, hogy elhagyjam hazámat, és kivándoroljak.”⁵⁰ Nem sokkal később egy minisztériumi beadványában is leszögezte: „Őexcel-

lenciája ígérete alapján, hazafias kötelességemnek megfelelően, minden hidat felégettem magam mögött, és megírtam német barátaimnak: immár nincs e világon olyan hatalom, amely engem hazámból elvigyen.”⁵¹

Az 1880-as évek történései révén (Tiszaeszlár, Istóczy antiszemita pártjának színrelépése) világossá vált Goldziher számára, hogy sajátos kísérlete (a magyar, a polgár, a tudós, az etikus vallásosság szimbiózisa) megvalósíthatatlan, egzisztenciálisan mégsem változtatott.⁵² 1892-ben hosszabban időzik ennél a kérdésnél, *Napló*ájában hazaszeretete mellett erős, mély istenhitét⁵³ is megvallja:

„Egy álmatlanul és betegesen eltöltött éjszakán végre megvilágosodott bennem talányosan boldogtalan életem titka. Miért kellett magam ehhez a gonosz Pesthez láncolnom, miért pattant szét kezem érintésére, mint üres szappanbuborék, minden kivándorlási terv? Miért nem akartam soha komolyan venni, ha barátaim szándéka komolyabb formát öltött? Miért szántam magam mártírsorsra, amely végzetes, és amelyet 17 év óta viselek? Ezen az éjszakán mindezekre a kérdésekre meglettem a kétségtelenül biztos választ. Meglett a titok kulcsa. Nem kételkedhetem benne. Itt *kellett* maradnom, ezen a förtelmes helyen, hogy elhalt húgom gyermekeit, a szegény árvákat védelmezsem, és teljesítem irántuk kötelességemet. Milyen szerencsétlen lettem volna, ezerszer szerencsétlenebb, mint vagyok, ha távoli országokban ülnék, világhír katedráin, azzal a kínzó tudattal, hogy érdes kezekre bíztam a védtelen, szegény, elhagyott árvákat? Milyen mentesület találhattam volna erre Isten és boldogult szüleim lelke előtt? Hiú becsvágyam kielégítését, vagy azt a lehetőséget, hogy zavartalanul a tudománynak szentelhessem magam? Vak és lélektelen tudomány az, amelynek csak akkor szentelheti magát az ember, ha megszegi legszentebb kötelességét, és eltaszítja magától az élőket és holtakat! Köszönöm Neked, fenséges és felfoghatatlan Isten, hogy úgy irányítottad életemet, ahogyan irányítani kellett! Sohasem fogok döntéseid ellen lázadni. Bírói ítéleted bölcs, kegyes és igazságos.”⁵⁴

Ezeket a gondolatokat veti papírra 1893 szeptemberében, a zsidó óév végén is: „Megvolt az az elégtételelem is, hogy némi eltökéltséggel megszabadulhattam volna itteni életem béklyóitól. Nem tettem. Arra ítéltetem, hogy életfogytiglan e helyen maradjak. Ide bilincsel a kötelesség, amely még mindig fontosabb egy német egyetemi tanszék kényelmé-

nél.⁵⁵ Decemberben pedig így folytatja: „Elhunyt drágám gyermekeiért most kétszer annyi feladatot kell teljesítenem. Boldogult szüleim árnya kísérsen mindig, és sugallja nekem, mi a kötelességem életem minden pillanatában.”⁵⁶ Szilveszterkor ismét foglalkoztatja a gondolat:

„Hű és szilárd maradtam, sohasem lel rám senki egyebütt, mint ahová engem kötelesség szólít, vagy kötelességeim kötnek. [E] kötelességek teljesítése lesz »kompenzációm«. Más »kompenzációt« nem keresek, és másféltre nem óhajtok lelni. Remélem, hogy gyermekeim, kiket mindig csak erre tanítottam, a kötelességet tartják majd életük értelmének, és nem a földi lét kényelmét. Bárcsak még e Földön elnyerné gonoszsága büntetését mindaz, ki a földi javakat komoly kötelességei fölé helyezi, és az erkölcsi és állati-anyagi érdekek összeütközését csak úgy tudja megoldani, hogy az erkölcsit nyűgző csábítás-ként elveti. Legyen telve napja és éjszakája nyugtalansággal és lelki kinnal, emésszék ezek testét-lelkét, hogy intő például szolgáljon a tapasztalatlanoknak, kik nem tanulták meg, hogyan kerüljenek ki győzedelmesen ily könnyű küzdelemből.”⁵⁷

1894 áprilisában Cambridge-ből ajánlanak neki professzori állást 700 fontsterling fizetéssel, de ismét nemet mond: „Mindenfelé kitérülnek a szabadság kapui. Nem a világ az oka, hogy szolgál maradjok. De annak kell maradnom.”⁵⁸ Májusban is invitálják még, de hozzáállását nem változtatja meg: „Micsoda szerencsétlenség, hogy szabadságom megannyi kínáló útját-módját kurtán-furcsán vissza kell utasítanom. De nem tehetek mást. Ámen.”⁵⁹ Bő tíz év múltán, 1906-ban Nöldeke Strassburgban nyugdíjba vonul, utódjának Goldziher javasolja, amit az egyetem vezetése egyhangúlag el is fogad. Nöldeke tanszékét megörökölni rang, elismerés, ezt Goldziher is rögzíti, akárcsak megmásíthatatlan válaszáat: „Ez olyan megtiszteltetés, amelynél nagyobb a tudomány terén nem érhet. Magyarországról természetesen már nem megyek el.”⁶⁰

Goldziher hithű zsidóként, tudósként, hazája polgáraként vélhetően azt tűzte ki szakmai életcélul, hogy Budapesten érjen el sikereket. Ezen cél feladása pedig egyet jelentett volna a kudarccal. Kevésbé elfogadható érv, hogy az árvákat tartotta szem előtt, hiszen testvére gyermekeiről minden bizonnyal egy külföldi egyetem professzoraként is tudott volna gondoskodni, talán jobban is, mint Budapesten. Ballagi Aladár találó észrevétele szerint Goldziher

hármás fogadalmat tett, miszerint „atyái vallásához, családi nevéhez és magyar hazájához hűtlen sosem lesz”.⁶¹

Az utolsó, maradásával kapcsolatos bejegyzés szinte hűségének jutalmaként is tekinthető. 1913-ban fia, Károly megnősül, egy „szeretetre méltó, édes leányka, elragadó, minden erénnyel ékes lény” kerül a családba.⁶² „Ő a mindenünk.” A házasságkötés napja pedig „életem máig legboldogabb napja”. Freudenberg Mária (1890–1918) egyiptológus Goldziher múzsájává lesz: „Mióta azonban naponta Mariska lélekfényes szemébe nézek, megnőtt szellemi erőm.” „Jómagamat is megfiatalít fiam szerencsés házassága. Úgy érzem, legalább húsz évvel fiatalabb lettem.”⁶³ Goldziher őszét beragyogja menyé jelenléte. Utólag úgy látja, azért kellett itt maradnia, hogy megismerje őt. Minden szenvedése, megaláztatása, kínja hirtelen értelmet nyert:

„Mi volt az én látszólag ostoba magatartásomnak Isten által kitűzött célja, annak, hogy nehéz, szomorú évtizedeken, siralmas, sötét, hosszú időn át minden elnyomást és rút mellőzést eltűrtem, konokul ellenállva, amikor olyan megtisztelő módon feltáruktak a menekülés kapui Németország és Anglia felé? Közvetlen indítéknak évekig azokat a kötelességeket tekintetem, amelyeknek megfelelni személyes jelenlétem nélkül is lehetséges lett volna. Most rájöttem a sorsszerű okra. Itt kellett maradnom, isteni sugallat tartott itt, hogy Mariskánkat elnyerhessük. Csakis ezért *kellett* itt maradnom. És ez valóban megérte a fájdalmat, a kint, vesződséget, *ezért* a jutalomért mindent el lehet viselni.”⁶⁴

Budapesti maradását ezt követően még kétszer kommentálja a háború éveiben: „Egyre világosabb, hogy önmagam ellen elkövetett brutalitás volt, minden elszenvedett méltánytalanság ellenére, ragaszkodnom e borzasztó helyhez, maradnom.”⁶⁵ Majd a rabbiképző hallgatóinak közönye nyomán jegyzi fel: „Elkövettem önmagammal szemben azt a bűnt, hogy ezek között az emberek között maradtam, besavanyodva, eltűrve, hogy meresztgessék a szemüket.”⁶⁶

III.

A Nordauval folytatott levelezés kapcsán felvetődik Goldzihernek a (magyar) cionizmussal kapcsolatos álláspontja is. Hamar megtapasztalhatta, hogy a politikai jogegyenlősítő, asszimiláló szándék mellett a zsidókat a polgárosodás folyamatából kizárni akaró

antiszemizmus is jelen van a társadalomban. A korszak zsidóellenes ideológiájának kiindulópontja az volt, hogy a zsidóság nem alkalmas az asszimilációra, gazdasági erejük révén nem riadnak vissza a teljes állami struktúra befolyásolásától, és a magyar nyelv használatára is káros befolyással vannak. Nem tekinthetők másnak, mint nemzetbe épült idegeneknek, asszimilációjuk csak álca, kozmopolitizmusuk révén hazafiság nem várható el tőlük, egyszerűen: a zsidók nem válhatnak magyarokká. A honi politikai térben az antiszemiták előálltak ajánlatukkal, a disszimilációval, azaz a zsidó kivándorlással. Istóczy Győző 1878. június 24-én vetette fel a törvényhozásban, hogy a kormány tegyen meg mindent azért, hogy létrejöjjön Palesztinában egy zsidó állam.⁶⁷ Néhány évvel később a magyarsághoz tartozás illúzióját egy csapásra megrendítették a tiszaezlári események, ugyanis a vérvád és a nyomában felcsapó antiszemita megnyilvánulások nem hagytak kétséget afelől, hogy a „csak magyarrá” válás, amely hosszú távon a zsidóság, a zsidó identitás elvesztésének veszélyét rejtette, nem nyújtott védelmet az antiszemizmussal szemben.

Goldziher élete utolsó három évtizedében pályájának alakulásában maga is megtapasztalhatta az antiszemizmus egyre élesebb megnyilvánulási formáit. Két példával szemléltetve: 1892 májusában a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választotta. Ő volt az egyik első zsidó, aki ebben a megtiszteltetésben részesült, miközben nem adta fel hitét, hű maradt a vallásához. „Előttem az úgynevezett antiszemizmus megtorpant” – jegyzi fel, majd így folytatja: „A zsidóság tehát betört az antiszemizmus igen rossz hírében álló Akadémiára. Jó hit-sorsosaimat ez az egyetlen momentum érdeklí az egészről.”⁶⁸ A Tanácsköztársaságot követően, 1919. szeptember 1-jén írt bejegyzése szerint:

„Augusztus elsején vad antiszemizmus kezdődött, amely, igen barbár módon, kiterjedt az egyetemre és az Akadémiára is. Augusztus 18-án az Akadémián rögtönzött válaszbeszédet kellett mondanom Lóczy Lajos⁶⁹ antiszemita nyilatkozata ellen. Aug. 30-án benyújtottam lemondásomat az egyébként engem illető prodékánságról. Ezzel egy kellemetlen hajszának akartam elejét venni, amelyet nyilván ellenem is megindítottak volna.”⁷⁰

Mindezen történések ellenére a cionizmus politikai és nemzeti eszméi távol álltak tőle. Egykori tanítványa, Abraham Shalom Yahuda (1877–1951) úgy látta, hogy Goldziher számára Palesztina szorosan összefonódott a zsidóság vallásával és jövőjével, a

zsidó tudomány, illetve a keleti tudományok számára felállítandó jeruzsálemi centrum gondolata vonzó volt számára.⁷¹

Goldziher álláspontja általánosnak mondható, mivel a palesztinai letelepedés és államalapítás eszméjével a jogilag emancipált és többségében már asszimilálódott, patrióta magyar zsidók nem tudtak megbarátkozni.⁷² Nézetük szerint a cionizmus ki akarja szakítani a zsidóságot a szülőföldjéről, a hazájából, és le akarja telepíteni a Szentföldre, valamint a vallásossághoz való viszonya is sajátos.⁷³ Silberstein-Ötvös Adolf⁷⁴ az első cionista kongresszus előtt az *Egyenlőségben*⁷⁵ közölt vezércikkében kiemeli:

„Nem magyar talajon fakadt; alig értjük az egész mozgalmat, hozzá csatlakozni nem is fogunk. Nekünk meg van áldott magyar hazánk, nem keresünk újat. Itt élvezzük a szabadságot, a jogegyenlőséget. Belevontak a közéletbe, a hatalmi faktorok magukhoz fűznek, szeretet, tisztelet környez bennünket, mint mi is szeretjük és tiszteljük a nemzet egészét és egyeseit, mely vallásunkat is, ezt a sokat gúnyolt, üldözött, rágalmozott vallást, ünnepélyesen elismerte, mint egyik magyar vallást. Mi ok indíthatna bennünket arra, hogy édes hazánkból kivágyva, új, ismeretlen, részben elzüllött, részben műveletlen földön letelepedjünk? [...] Nem megyünk többé hazát keresni, földet foglalni. Igaz, hogy az Úristen mély jóságában és bölcsességében, velünk szerződött, frigyét kötött, hogy hazát ad, ha parancsait megtartjuk. Mi tehát jogosan kérhettünk és kérhetünk hazát Istentől, kinek szava örökké érvényes. De soha sehol fényesebben nem bizonyította be hűségét hívőiehez, mint amikor annyi bolyongás után, tejből-mézben fürdő Magyarországon nekünk védő hazát szerzett, melyben hitünket, egyházunkat szabadon kiépíthetjük. Áldott légy, Úr Isten, ki megtartottad örök frigyedet, melyet népeddel kötöttél. Térdre borulunk előtted, hálát rebegetve, hogy megint van édes, szép hazánk, védőhelyünk, királyi várunk. Mert Jeruzsálem királya lett a mi királyunk és Sión vára messze fénylik a Duna partján.”⁷⁶

1903 márciusában Herzl Tivadar Mezei Ernőnek, a zsidó közéletben is aktív függetlenségi párti országgyűlési képviselőnek írt drámai hangú levele viszont óva int:

„A magyar zsidókról le is mondhatnánk, ha tudnám, hogy az antiszemita nyomorúságtól megóvja őket az ő hazafiságuk. Nem vagyok a nyomo-

rúság spekulánsa. De a magyar zsidókat is utoléri a sors, brutálisan és annál keményebben, minél később, annál vadabban, minél hatalmasabbá válnak majd addig. Ezelől nincs menekvés. Akkor majd szombatot csinálhatnak a patriótizmusukkal.”⁷⁷

Herzlt ugyanebben az évben felkereste Bécsben Szabolcsi Miksa (1857–1915), az *Egyenlőség* tulajdonos–főszerkesztője, beszélgetésük témája a magyar zsidók hazafisága, az antiszemitizmus felerősödése és a cionizmus térnyerése közötti összefüggések megvitatása volt. Szabolcsi álláspontja lényegében az előző, diaszpóracentrikus véleményt erősítette meg, miszerint még az antiszemitizmus esetleges hazai felerősödése sem tudná eltántorítani a magyar zsidókat hazafias meggyőződésüktől.⁷⁸

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bein (Szerk.) 1996 = Alex Bein et al. (Hg.): *Theodor Herzl: Briefe und Tagebücher. Briefe 1905–1904*. Bd. 7. Frankfurt am Main, Propyläen.
- Bibó 1984 = Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. In: *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus*. Szerk. Hanák Péter. Budapest, Gondolat.
- Dévényi 2018 = Dévényi Kinga: Egy levelezés újraéled. Adalékok Goldziher Ignác levelezésének történetéhez. *Keletkutatás*, 2018/3, 85–98.

Goldziher Ignác és családja sírja 2022. november 9-én Kőbányai János fotója

- Gerő 2005 = Gerő András: Zsidó utak – magyar keretek a XIX. században. Liberálisok, antiszemiták és zsidók a modern Magyarország születésekor. In: *Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon. Siker és válság*. Szerk. Varga László. Budapest, Pannonica.
- Goldziher 1978 = Ignaz Goldziher: *Tagebuch*. Hg. v. Alexander Scheiber. Leiden, E. J. Brill.
- Gyáni 1993 = Gyáni Gábor: Az asszimiláció fogalma a magyar társadalomtörténetben. *Váltság*, 1993/4, 18–27.
- Halmos 2011 = Halmos Sándor: Goldziher Ignác pályafutásának fontosabb állomásai. *Remény*, 2011/2. <https://remeny.org/remeny/2011-2-szam/halmos-sandor-goldziher-ignac-palyafutasanak-fontosabb-allomasai/>.
- Heller 2000 = Heller Bernát: Goldziher Ignác. *Múlt és Jövő*, 2000/2, 39–40.
- Karády 1993 = Karády Viktor: Asszimiláció és társadalmi krízis. *Világosság*, 1993/3, 33–60.
- Karády 1997 = Karády Viktor: *Zsidóság, modernizáció, polgárosodás*. Budapest, Cserépfalvi.
- Katzburg 1999 = Nathaniel Katzburg: *Fejezetek az újkori zsidó történelemből Magyarországon*. (Osiris Könyvtár, Hungaria Judaica, 14.) Budapest, Osiris.
- Komlós 1997 = Komlós Aladár: *Magyar–zsidó szemlélet történet a reformkortól a holocaustig I. A magyar zsidóság irodalmi tevékenysége a XIX. században*. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket kiegészítette, a fotókat válogatta Kiss József. Előszó: Kőbányai János. Budapest, Múlt és Jövő.
- Kovács 1988 = Kovács András: Az asszimilációs dilemma. *Világosság*, 1988/8, 605–612.
- McCagg 1972 = William O. McCagg: *Jewish Nobles and Geniuses in Modern Hungary*. (East European Monographs, 3.) New York, Columbia University Press.
- Nordau 1928 = Anna und Max Nordau: *Erinnerungen: Erzählt von ihm selbst und von der Gefährtin seines Lebens*. Übersetzt v. S. O. Fangor. Leipzig–Wien, Renaissance Verlag.
- Prepuk 1997 = Prepuk Anikó: *A zsidóság Közép- és Kelet-Európában a 19–20. században*. Debrecen, Csokonai.
- Scheiber 1956 = Alexander Scheiber: Max Nordau's Letters to Ignace Goldziher. *Jewish Social Studies*, 1956/3, 199–207.
- Schulte 1997 = Christoph Schulte: *Psychopathologie des Fin de Siècle: Der Kulturkritiker, Arzt und Zionist Max Nordau*. Frankfurt am Main, Fischer.
- Schweitzer 1998 = Schweitzer Gábor: Cionizmus a századelő Magyarországon. In: *100 éves a cionista mozgalom*. Szerk. Bódog Gyula. Budapest, Betlen Téri Oneg Sábbát Klub.
- Schweitzer 2005 = Schweitzer Gábor: A hazai cionizmus hőskorszaka. Avagy miért (nem) kellett Herzl a magyar zsidóknak? In: *Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon. Siker és válság*. Szerk. Varga László. Budapest, Pannonica.
- Simon 1981 = Simon Róbert: Goldziher Ignác. In: Goldziher Ignác: *Az iszlám kultúrája*. I–II. Válogatta, szerk. Simon Róbert. Budapest, Gondolat.
- Simon 2000 = Simon Róbert: *Goldziher Ignác. Vázlatok az emberről és a tudósról*. Budapest, Osiris.

- Somogyi 1961 = Josph de Somogyi: My Reminiscence of I. Goldziher. *The Muslim World*, 51. (1961), 5–17.
- Ujvári 2007 = Hedvig Ujvári: *Dekadenzkritik aus der „Provinzstadt“: Max Nordaus Pester Publizistik*. Budapest, Argumentum.
- Ujvári 2012 = Hedvig Ujvári: Issues of Assimilation, Language and Identity in the Lives of Young Max Nordau and Tivadar Herzl. *AHEA – E-journal of the American Hungarian Educators Association*, 2012/5, 1–20. <http://abea.net/e-journal/volume-5-2012.1-20>.
- Ujvári 2020 = Ujvári Hedvig: Max Nordau és Goldziher Ignác levelezésének kontextualizálása. I–II. *Keletkutató*, 2020/1, 111–131 és 2020/3, 55–84.
- Yahuda 1924 = Abraham Shalom Yahuda: Die Bedeutung der Goldziherschen Bibliothek für die zukünftige hebräische Universität. *Der Jude*, 1924/10, 575–592.
- Zeke 1990 = Zeke Gyula: A budapesti zsidóság lakóhelyi szegregációja a tőkés modernizáció korszakában (1867–1914). In: *Hét évtized a hazai zsidóság életében I.* (Vallástudományi Kiskönyvtár, 4.) Szerk. Horváth Pál. Budapest, MTA Filozófiai Intézet.

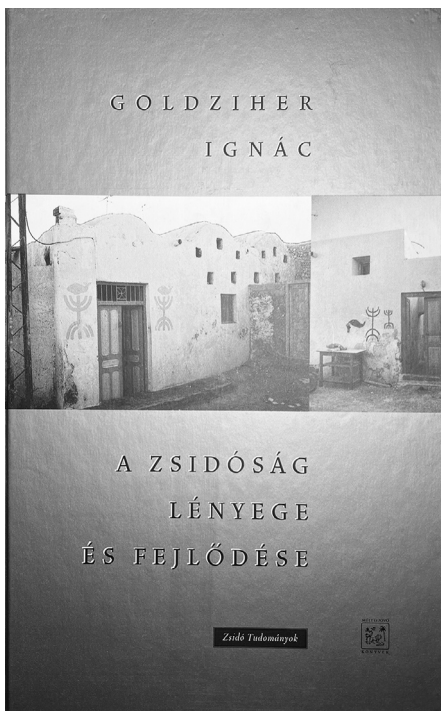
JEGYZETEK

- ¹ Ujvári 2012.
- ² Az osztálytársi viszonyra maga Goldziher utal a *Naplójában*: „Max Nordau war unter meinen Mitschülern.” Ld. Goldziher 1978, 30; illetve Goldziher 1985, 39.
- ³ Eötvös József (1813–1871): jogász, író, előbb a Batthyány-, majd az Andrássy-kormány vallás- és közoktatási minisztere, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke (1866–1871).
- ⁴ Dévényi 2018.
- ⁵ Scheiber 1956. Nordau Goldziherhez írt levelei több életszakaszban íródtak: kettő-kettő 1878-ban, illetve 1891-ben Párizsban, egy 1915-ben Spanyolországban, kettő pedig 1919–1920-ban Londonban. Jelen tanulmány gondolatmenetéhez az utolsó kettő lényeges. Goldziher Nordauhoz írt levelei nem ismeretesek előttem, ezek feltérképezése további, elsősorban izraeli levéltári kutatásokat igényelne. A levelekről részletesen: Ujvári 2020.
- ⁶ Nicolás Salmerón y García (1864–1933) műfordító.
- ⁷ Schulte 1997, 348–359, valamint Nordau 1928, 267–278.
- ⁸ Scheiber 1956, 205.
- ⁹ Uo.
- ¹⁰ Ennek forrását nem adja meg. Uo.
- ¹¹ Heller Bernát is úgy jellemzi Goldziheret, mint akinek az egyéniségéhez szorosan hozzátartozik a hűség: „Hűsége megindító. [...] Hűséges volt hazája iránt. Soha másnak, mint magyarnak nem érezte magát – a magyaron kívül minden más nyelvet idegennek.” Ld. Heller 2000. A kérdéskörre alább még visszatérek. Nordau egyébként maga is tervezte, hogy családjával Palesztinába költözik, ez csak egészségi állapota miatt nem következett be, de a holttestét 1926-ban átszállították Tel-Avivba, ahol régi barátja, a város első polgármestere, Meir Dizegoff mellett nyugszik. Schulte 1997, 358–359; Nordau 1928, 333–345.
- ¹² Scheiber 1956, 206.
- ¹³ Ujvári 2007.
- ¹⁴ Gerő 2005, 64 skk. McCagg rámutat a zsidó nagytőke és a mindenkori kormányoknak szánt tőkeinjekciók, majd az ezt követő „nemesítési hullámok” közötti összefüggésekre 1867-ben, majd 1882–1887 és 1895–1897 között, illetve 1905-ben, 1910-ben és 1914-ben. Ld. McCagg 1972, 36, 39 és 121.
- ¹⁵ Az asszimiláció folyamatához ld. Kovács 1988; Katzburg 1999; Gyáni 1993; Prepuk 1997; Karády 1997.
- ¹⁶ Katzburg 1999, 57. Ugyanakkor utal arra is, hogy a hagyományaihoz ragaszkodó zsidóság ezt a folyamatot inkább szkeptikusan szemlélte, és az emancipációs törekvések okozta megosztottság végül a totális szakadáshoz vezetett.
- ¹⁷ Néhány adat: 44 890 zsidó lakost jegyeztek a statisztikák 1869-ben, 70 879-et 1880-ban, majd 203 687-et 1910-ben. Ez százalékos eloszlásban 16,6 százalékot (1869), illetve 23,1 százalékot jelent (1910). Vö. Zeke 1990, 163. A zsidóság országos eloszlása (1869: 8,3 százalék; 1880: 11,3 százalék; 1910: 22,4 százalék), valamint a városi zsidóság országos aránya (1869: 29,9 százalék; 1880: 35,1 százalék; 1910: 50,8 százalék) is értelemszerűen növekedést mutat.
- ¹⁸ Vö. Kovács 1988, 605.
- ¹⁹ Az asszimiláció több fázisban ment végbe. Az első a letelepedési fázis, amelyben a nyelv és az identitás lényegében változatlan maradt. A másodikban a kulturális és a nyelvi integráció zajlott, de még jelen volt a kettős költődés, és csak a harmadik szakaszban történt meg a tényleges asszimiláció. Vö. Bibó 1984.
- ²⁰ Karády 1993, 35–36. Szeffű Gyula éppen a vallási és kulturális különbségekben, valamint a zsidó életmód sajátágaiban látja az elidegenedést, a különválás okát a keresztény társadalomtól. Ld. Gyáni 1993, 19–20.
- ²¹ Karády 1993, 38–40.
- ²² Simon 2000, 66–67.
- ²³ Uo., 216–217.
- ²⁴ Uo., 2000, 214–215. Goldziherre hatással volt a zsidó felvilágosodás, a *haszkála*, amely felvette a harcot a gettólét ellen, átvette a környezet nyelvét mind a mindennapi élet, mind a liturgia számára. Moses Mendelssohn (1729–1786) lefordította a Tórát németre, valamint radikális reformokat fogalmazott meg a zsidó vallási életben is. A mozgalomnak az antiszemita hullámok vetettek véget Közép- és Kelet-Európában, s ezek nyomán vetődött fel a kíméletlen alternatíva: a teljes asszimiláció vagy a cionizmus. A zsidó reformmozgalom Németországban volt a legsikeresebb, a nyelvi és az életmódbeli asszimiláció jelentős mértékben előrehaladt, valamint megindult a zsidó múlt elfogulatlan feltárása is a *Wissenschaft des Judentums* megalapozásával.
- ²⁵ Kemény Zsigmond (1814–1875) író, publicista, politikus. Schwartz (Schvarcz, Schwarz) Gyula (1839–1900) író, történész, jogtörténész, országgyűlési képviselő, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.
- ²⁶ Komlós 1997, 169.
- ²⁷ Uo., 170. Az Akadémia alig tudta kitölteni a taglétszámot, nem volt elég tudós, ezért kis teljesítményekért is nagy honorárium járt, így például Vámbéry török szótára elég volt az akadémiai levelező tagsághoz.

- ²⁸ Kármán Mór (szül. Kleinmann, 1843–1915) pedagógus, neveléstudós, közoktatás-politikai szakember; Marczali Henrik (szül. Morgenstern, 1856–1940) történész; Alexander Bernát (1850–1927) filozófus, esztéta, színikritikus, szakfordító; Bánóczy József (szül. Weisz, 1849–1926) filozófus, irodalomtörténész, kritikus.
- ²⁹ Komlós 1997, 170.
- ³⁰ Trefort Ágoston (1817–1888) politikus, tudós, publicista, többször volt miniszter, korszerűsítette a magyar oktatási rendszert.
- ³¹ Goldziher 1985, 110. Kiemelés az eredetiben.
- ³² Uo., 110–111. Ebben a korban a zsidók azt, aki pénzért vállalt valamilyen tisztséget, mélyen alárendelt személynek tekintették, és nemcsak az elvégzettetett munka minőségével, hanem az illetőt érő bánásmóddal is éreztették lebecsülésüket, és ezt tudatosították is benne. Ld. Halmos 2011.
- ³³ Goldziher 1985, 121. Kiemelés az eredetiben.
- ³⁴ Uo., 141.
- ³⁵ Simon 2000 szerint (220.) az 1870-es évektől a századfordulóig a rezignáció kortünet volt Magyarországon.
- ³⁶ *Der Mythos bei den Hebräern und seine geschichtliche Entwicklung. Untersuchungen zur Mythologie und Religionswissenschaft.* Leipzig, Brockhaus, 1876.
- ³⁷ Simon 2000, 221.
- ³⁸ Ezt részletezi: Goldziher 1985, 124–125.
- ³⁹ Uo., 141.
- ⁴⁰ Uo., 134.
- ⁴¹ Uo., 137.
- ⁴² Uo., 140. Kiemelés az eredetiben.
- ⁴³ Simon 2000, 223.
- ⁴⁴ Heller 2000, 40.
- ⁴⁵ Heller Bernát (1871–1943) irodalomtörténész, orientalista, folklorista, az Országos Rabbiképző Intézet tanára. Idézi Simon 2000, 70.
- ⁴⁷ Idézi Simon 2000, 70; Somogyi 1961, 15–16.
- ⁴⁸ Simon 2000, 72. Kiemelés az eredetiben.
- ⁴⁹ Goldziher Németországban Berlinbe, majd Lipcsébe nyert el ösztöndíjat. Utóbbi városban nagy hatással volt rá Heinrich Leberecht Fleischer (1801–1888), az arabisztika németországi megalapítója, valamint Georg Moritz Ebers (1837–1898) egyiptológus. Ld. Goldziher 1985, 53–63.
- ⁵⁰ Goldziher 1985, 105.
- ⁵¹ Uo., 106.
- ⁵² Simon 2000, 68.
- ⁵³ Mély istenhitének egyik bensőséges tanúságtétele a *bár micvó*jának 30. évfordulójára írt naplóbejegyzése, miszerint ennek az ünnepnek az „erős védősátra alatt élem az életemet”, választott jelmondata (Mikeás próféta könyve 6:8) szerint „Megjelentette néked, oh, ember, mi légyen a jó, és mit kíván az Úr te tőled! Csak azt, hogy igazságot cselekedjél, szeressed az irgalmasságot, és hogy alázatosan járd a te Isteneddel.” Ld. Goldziher 1985, 198. *Bár micvó*járól valószínűleg barátainak is többször beszélhetett, mert Yahuda 1924-ben hosszasan részletezi az 1863-ban megült ünnep történéseit. Ld. Yahuda 1924, 586. Yahudához részletesebben ld. lejjebb.
- ⁵⁴ Goldziher 1985, 171–172. Kiemelés az eredetiben.
- ⁵⁵ Uo., 202.
- ⁵⁶ Uo., 203–204.
- ⁵⁷ Uo., 205–206.
- ⁵⁸ Uo., 210.
- ⁵⁹ Uo.
- ⁶⁰ Uo., 293. Egyik meghívója (a várhatóan elutasító válasz miatt) a legmagasabb politikai körök segítségével akarta jobb belátásra bírni őt. 1911-ben az újonnan alapított kairói egyetemre invitálták egy szemeszterre filozófiát előadni. „Sok unszó levél érkezett”, de mivel nemet mondott, diplomáciai úton próbálkoztak az egyiptomiak Ahmed Fuad herceg vezetésével, aki kifejezetten Goldziher megnyerése végett utazott Budapestre 1911 októberében. Goldziher azonban, mint mindig, most is nemet mondott. Indoklása: „Miért? 1875–1905-ig tartó rabszolgaságom ostorcsapásnyomait még testemen hordozom, ezekre gondolva érthető, hogy minden szokatlanra képtelen vagyok, semmi máshoz nincs kedvem, csak a napi munkába elmerülni, beleveszni.” Ezt követően levelet kapott gróf Khuen-Héderváry Károly (1849–1918) miniszterelnöktől, mivel az elutasító válasz miatt az egyiptomi herceg kormányzati intervencióhoz folyamodott, majd néhány nap múlva egy államtitkár is jelezte, osztrák részről is kérték, „hogy a Monarchia érdekében bírjon rá az egyiptomi meghívás elfogadására”. Goldziher a hercehurcát így nyugtázta: „Ilyen hirtelen mekkora érdek személyem körül. Ezt felfedezniök egyiptomi herceg kellett nekik.” Ld. Goldziher 1985, 316 skk.
- ⁶¹ Ballagi Aladár, *Emlékezés Goldziher Ignácra. Élő tanítások.* Cegléd, 1934, 276. Idézi Simon 1981, 1076.
- ⁶² Goldziher 1985, 326.
- ⁶³ Uo., 326 skk.
- ⁶⁴ Uo., 329. Kiemelések az eredetiben. Menye azonban 1918-ban spanyolnáthában meghalt. Goldziher döbbenetében elfelejti, hogy *Napló*ját németül vezeti, és december 4-én magyarul jegyzi be ezeket a gyötrelmes szavakat: „Lehullott a fejem koronája. Mariskám áldozata lett a spanyoljárványnak. Ezerfelé hasadt lelkem.” Összeomlik, életkedvét veszti. „A gondviselés ajándéka volt ő számomra, kárpótlás minden elszenvedett fájdalomért. Vigasztaló gondolat volt.” Ld. Goldziher 1985, 373–374. *Napló*jába ezt követően bő fél év múlva jegyzi be utolsó gondolatait.
- ⁶⁵ Goldziher 1985, 345.
- ⁶⁶ Uo., 373.
- ⁶⁷ Gerő 2005, 66–68.
- ⁶⁸ Goldziher 1985, 173. Az antiszemita mellett a saját hit-sorsosait is ostromozza: „A hazai zsidó tudósok teljesen távol tartották magukat. Úgy látszik, szégyellik egy zsidó elismertetését. Némelyek csökkenteni iparkodtak az eset jelentőségét. Ez a banda mindig méltó marad önmagához.” Ld. Uo., 174. A magyar fordításból kimaradt, de az eredetiben ez a mondat is szerepel: „A keresztények megbocsátják nekem, hogy zsidó vagyok, a zsidók nem bocsátják meg nekem, hogy [...] másutt [...] rendes ember vagyok.” Ld. Goldziher 1978, 138. [Ford. tőlem, U. H.]
- ⁶⁹ Lóczy Lajos (184–1920) geológus, geográfus, az ELTE egykori dékánja.
- ⁷⁰ Goldziher 1985, 375–377. Még az ősz folyamán megválik akadémiai osztályelnöki tisztségétől is, utána abbamarad a *Napló*.

- ⁷¹ Yahuda 1924, 585. Goldziher és Nordau hosszasan levezett Yahuda spanyolországi tevékenységéről. Ld. Ujvári 2020, 73–83.
- ⁷² Schweitzer 2005, 164–165.
- ⁷³ „A magyar cionizmus elsősorban csak piros-fehér-zöld lehet” (Herzl). Schweitzer 1998, 42. A vallásos zsidók legfőbb kifogásai: vallástalan a mozgalom, ütközik a messianisztikus tanítással, azaz a szekularizált cionizmus emberi erővel, hatalmi eszközökkel törekszik a Szentföld visszaszerzésére, noha a messiási hit ezt kizárólag Isten művének képzele és reméli.
- ⁷⁴ Silberstein-Ötvös Adolf (1845–1899) újságíró, kritikus, esztéta, 1880-tól haláláig a *Pester Lloyd* műkritikusa.
- ⁷⁵ Az *Egyenlőség* című zsidó politikai hetilap 1882-től jelent meg Budapesten.
- ⁷⁶ Dr. Silberstein Adolf, A sionizmus. *Egyenlőség*, 16/28 (1897. július 11.), 1. Két hónappal később, a bázeli kongresszus után ismét kifejti: „Magyarnak nincs más hazája, mint a négy folyam közti tájék és ennél szebb és jobb ugy sem képzelhető kerek e földön. Nekünk megvan hazánk, mi szeretjük ezt a hazát szívből-lélekből, bennünket tehát innen el nem szakíthat semmi.” Dr. Silberstein Adolf: Mennyiben lehetünk mi sionisták. *Egyenlőség*, 16/37 (1897. szeptember 12.), 1.
- ⁷⁷ Herzl Tivadar levele Mezei Ernőnek. Bécs 1903. március 10. In: Bein (szerk.) 1996, 76–77. [Ford. tőlem, U. H.]
- ⁷⁸ Schweitzer 2005, 165–167.

A zsidóság lényege és fejlődése

Kötetünkben összegyűjtöttük a nagy tudós magyar nyelven írt judaisztikai munkáit. (Azzal a nem titkolt vággal, hogy az e kötet felkeltett érdeklődést majd kielégíthessük németül és franciául megjelent művei sorával.) A kötet gerincét a *Zsidóság lényege és fejlődése* című előadás-sorozat alkotja („Minden művelt magyar zsidó tartozik magának azzal, hogy ezeknek eszméivel megismerkedjék” – írja róla Heller Bernát), s helyet kapnak benne a mítosz-könyv előmunkálatait jelző tanulmányok, valamint az összehasonlító vallástudományról vagy a hazai vallásoktatásról szóló fejtegetések is.

Goldziher Ignácot, a magyar zsidóság leghíresebb tudósát a szélesebb közönség elsősorban iszlámistaként ismeri. Pedig tárgyához a héber tudományok felől érkezett: doktori értekezése és első jelentős, nemzetközi hírnevet kivívó munkája szintén zsidó témájú (*Der Mythos bei den Hebräern und seine geschichtliche Entwicklung*). Kora ifjúságától az összes magyar zsidó tudományos folyóirat munkatársa, az Országos Rabbiképző Intézet professzora (az egész világnak kiváló tudósokat képző, legendás korszakban, 1900-tól 1921-ig, haláláig), s ha konfliktusokkal terhelten is, de megélhetését, kutatásait zsidó intézmények tették lehetővé. Könyvtárát a jeruzsálemi Héber Egyetemre hagyta, amely indulásakor meghívta professzorául. Életpályája – 1850–1921 – szimbolikus erővel és történelmi hitellel példázza a magyar zsidóság felemelkedését, reményeit és csalódásait. „Goldziher professzor azért értette át oly mélyen az

iszlámot, mert teljességében átélte a zsidóságot” – írta róla tanítványa és követője, Heller Bernát, akinek – a csak franciául megjelent – Goldziher-bibliográfiája alapján készítettük el válogatásunkat. Ezt, az eddig elérhetetlen kiadványok lapjain porosodó, roppant szellemi kincset – Goldziher születésének 150. évfordulóján – most a judaizmus, az iszlám és a szellemtörténet iránt elkötelezettek egyaránt haszonnal forgathatják, s reméljük, hogy az érdeklődés átlépi a szakmai közönség határait. E kötet – is – (miként a Bacher Vilmos, Blau Lajos, Scheiber Sándor és Hahn István munkáit eddig közreadó Zsidó Tudományok sorozatunk minden darabjával) az a célunk, hogy egy, a magyar tudományos gondolkodásból végzetesen hiányzó irányt utólag visszaplántáljunk.